
Лола Стојановић
Учитељски факултет
Универзитета у Београду

Прегледни рад
Методичка теорија и пракса број 1/2019.
УДК: 82:028]:373.2
стр. 45 - 62

КЊИЖЕВНИ ТЕКСТ И ВРЕДНОСТИ КОЈЕ ПРУЖА У ПРЕДШКОЛСКОМ ВАСПИТАЊУ И ОБРАЗОВАЊУ

Резиме: Циљ овог рада огледа се у расветљавању вредности које одабрана уметничка дела пружају а у функцији су неговања добробити детета. Приказан је модел методичке анализе текста који ће студенти и васпитачи моћи да примењују самостално приликом сусрета са књижевним делом. Циљ је да се прикаже како читати књижевни текст намењен деци јер само успешним тумачењем књижевног дела које бира у раду са групом васпитач може остварити пун потенцијал неговања добробити уз подстицајан текст. Један од основних циљева нових *Основа програма предшколског образовања и васпитања* (2018) јесте стварање програма за добробит детета, а управо се системом вредности које књижевни текст пружа поспешује опсег добробити. Приликом одабира материјала за потребе овог рада разматрани су текстови које су студенти користили током летњег семестра у вежбаоници. Издвојене су две бајке – „Биберче“ као типични представник усмене бајковне традиције и „Принцепа у папирној кеси“ као својеврстан антибајковни одговор на народну али и класичну ауторску бајку.

Кључне речи: бајка, дете, добробити, вредности, предшколско образовање.

УВОД

Књижевни текстови заузимају важно место већ у најранијем образовању и васпитању деце. Основни и кључни потенцијал књижевно уметничког текста огледа се у вредностима које приликом читања и тумачења пружа. Расветљавањем система вредности који се налази унутар књижевног текста, васпитач остварује функционалне, образовне и васпитне циљеве у раду са групом, а све ове циљеве можемо сажети у један

општи – циљ добробити детета. С обзиром да нове *Основе програма предшколског образовања и васпитања* (2018) инсистирају на личној, делатној и социјалној добробити детета, веома је важно посматрати књижевни текст као извор неговања вишедимензионалних сегмената добробити. Лична добробит детета подразумева развијање позитивног идентитета, психолошке самосталности, способност изражавања, контролисање и разумевање како својих тако и туђих емоција. Развијање делатне добробити везује се за креативност, комуникацијске вештине, али и основне социјалне вештине уз помоћ којих дете превазилази и решава проблеме и конфликте. Социјални и културни идентитет детета развија се подршком социјалне добробити која подразумева и способност интеракција, моралне и демократске вредности. Кратким освртом на добробити које издваја нови *Програм предшколског образовања и васпитања* желимо да укажемо на потенцијале примене књижевног текста у предшколској пракси.

Приликом читања књижевног дела, дете се неретко идентификује са неким од јунака. Ова идентификација подразумева отвореност дететовог света за осећања, препреке, проблеме и догађаје јунака. Током читања, а потом и током разговора о књижевном делу, дете проживљава јунаков живот (или исечак, сцену, ситуацију из живота јунака), промишља о вредносном систему који је образован унутар дела, преиспитује, подржава или критикује поступке и догађаје са којима се сусреће у свету текста. У овом процесу дете брине бригу јунака са којим се идентификује, пати услед неправде која му је начињена као што се радује срећном крају и позитивном исходу.

Искуство јунака са којим се дете сусреће у тексту, након читања и анализе постаје искуство самог детета, а вредности књижевног дела постају део дечијег вредносног система. Подстицање способности за уочавањем, тумачење и разумевање осећања која јунаци испољавају унутар текста, доводе дете до саморазумевања, идентификовања и исказивања сопственог емоционалног живота, као и до саосећања са туђим емоцијама које ће најпре успешно препознати. Критичким освртом и преиспитивањем поступака јунака у књижевном делу, дете развија способност испољавања више нивоа социјалних вештина попут контролисања сопствених импулса, одлагања жеље, усклађености са нормама групе, развијања односа и комуникације. Приликом сусрета са јунаком који успешно превазилази препреке на путу до циља, дете уз помоћ књижевног текста (кроз своје искуство подстакнуто проживљеном литературом) развија резилијентност, али и свест о способностима које су неопходне за савладавање проблема. Проматрањем међусобних односа у тексту, дете креира морални и етички кодекс, разликовање добра и зла, алтруизам и прихватање различитости.

У фокусу наше пажње налази се на једној страни релација текст-дете, а на другој васпитачев однос према тексту који на дете имплицитно утиче. Релација која се развија у сусрету текст-дете успоставља се читањем, а од кључног је значаја дечији доживљај текста. Духовна реакција детета на прочитани текст подразумева доживљавање и визуализацију Потенцијале књижевног дела дете само препознаје и интериоризује доживљајем текста. Његова улога није пасивна јер га васпитач укључује у процес читања и стварање атмосфере погодне за доживљај.

Делови стеченог искуства у сусрету са уметничком фикцијом пробијају се услед одређених ситуација у групи и дечијих међусобних интеракција. То се посебно огледа у игри. Деца у игри репродукују догађаје из књижевних текстова које су снажно доживели, преузимају улоге јунака, деконструишу свет текста, испитују различите могућности и исходе, чиме стварају сопствени систем вредности. У игри која је инспирисана постојећим уметничким текстом дете на креативан начин изражава своје мишљење и осећања која су подстакнута светом књижевности. Дете испуњава своју игру садржајем текста, посебно оним сегментима које жели да у њој оживи. Иницирањем разумевања текста, васпитач активира систем вредности који проналази у делу. У циљу подстицања активног учешћа детета, васпитач своју улогу остварује на три могућа нивоа. Први ниво подразумева иницирање истраживачког процеса након што је дете самостално доживело текст, васпитач, дакле, наводи дете да разуме смисао текста. Уколико први ниво васпитачевог учешћа није довољан за разумевање текста, васпитач усмерава сазнајни процес, али не даје готова решења. Напослетку се, уколико је потребно, активира ниво вођења детета кроз текст. Функција игре (инспирисане уметничким делом) огледа се у оживљавању елемената књижевног текста који садрже потенцијал за развијање добробити. На овај начин долази до прожимања књижевности и игре јер се вредности уметничког текста преузимају и оживљавају у игри која отвара простор за њихову даљу разраду. Дете у игри испитује, проверава, изнова ствара, редукује и мења свој доживљај и разумевање текста. Из овог разлога игра продужава „живот“ књижевног текста у свести и искуству детета, те омогућава дететово активно учешће у преузимању и изградњи вредности које негују његову добробит. Управо због тога многи представници савремене педагогије истичу да је игра посебно значајна у грађењу идентитета детета. У игри је дете самостално и активно, доноси одлуке, регулише своје поступке у складу са идентификацијом коју остварује са различитим улогама. Потенцијал игре, дакле, не подразумева пуку репродукцију сижеа књижевног текста, већ отвара простор за продужени доживљај, разумевање и испитивање света уметничког дела и вредности које пружа. Књижевни текст нуди детету садржај-грађу за игру.

НАРОДНА БАЈКА У ФУНКЦИЈИ НЕГОВАЊА ДОБРОБИТИ „БИБЕРЧЕ“

Према дефиницији Радмиле Пешић и Наде Милошевић Ђорђевић бајка је „прича у којој се на маштовит начин симболично износи какав уметнички садржај; народна приповетка фантастичне садржине, служи забави.“ (Милошевић Ђорђевић, Пешић, 2011) Бајка постаје предмет научних проучавања још од браће Грим преко Макса Литија, Владимира Пропа, Бруна Бетелхајма па све до Цветана Тодорова и савремених домаћих и страних проучаваоца. Теоретичари књижевности се опредељују за различите методе приликом проучавања бајке (формалистички, структуралистички, психоаналитички и др.), док се ми овом приликом нећемо опредељивати ни за један метод, али ћемо сагледати морфолошке поставке Владимира Пропа као универзалне и

применљиве на све усмене бајке света. За приказивање начина на који анализа бајке служи функцији неговања добробити детета изабрали смо бајку „Биберче“ јер представља типичан модел усмене бајковне традиције. Радња „Биберчета“ изграђена је на покушају повратка устаљеног поретка који је нарушен појавом наносиоца штете. У фокусу пажње се налази јунак-тражилац који постепеним превазилажењем препрека доводи бајку до хармоничног завршетка. Формалистичке поставке проучавања бајке које износи Владимир Пропп у свом капиталном делу „Морфологија бајке“ биле су изложене критици појединих структуралиста. Клод Леви Строс критички разматра Проппов метод, одричићи формализму анализу садржине (коју потискује анализа форме). Проппов одговор изложен у тексту „Структурално и историјско проучавање бајке“ показује да његова морфологија не занемарује садржину, а ми се ни у ком случају не придржавамо једног метода већ приступамо бајци као жанру са универзално конципираним функцијама на којима почива њена садржина. За сваког васпитача и студента који се сусреће са усменом бајком од великог је значаја познавање кључних постулата Проппове морфологије. Основна теза коју Владимир Пропп износи у „Морфологији бајке“ јесте проучавање бајке према функцијама ликова. Пропп назначавача да су ликови у бајци разноврсни, али да се њихове радње и функције понављају у различитим бајкама. Пропп, дакле, истиче да је кључно питање „шта чине ликови у бајци, док су питања ко чини и како чини – само питања за допунско проучавање.“ (Пропп, 1982) Укратко, број функција ликова у бајци је ограничен, редослед углавном истоветан, а функције које имају ликови у једној бајци већ ће у другој имати други ликови. Пропп издваја тридесет и једну функцију јунака, ми се нећемо бавити сваком понаособ, а заинтересовани читаоци их могу проучити у поменутој Пропповој књизи. Термин морфологија у Пропповој „граматици“ подразумева тумачење саставних делова бајке, њихов међусобни однос као и место које заузимају у целини. Издвајање функција ликова као кључних компоненти бајковног жанра, упућује на једнодимензионалност јунака који се у бајци појављују. Јунаке у бајци не вреднујемо према карактеру, психолошким појединостима или емоционалном потенцијалу већ искључиво на основу поступака које испољавају. Владимир Пропп објашњава суштину сваке функције понаособ, означава их појединачним одредбама и условним знаком, а сам почетак бајке не одређује као функцију већ као почетну ситуацију која отвара простор за гранање функција. Као функцију од посебне важности издвојићемо најпре *удаљавање* (удаљавање једног од чланова породице од куће) којом свака бајка отвара радњу. Након *удаљавања* следе *забрана* (коју јунаку неко изриче обично пре удаљавања од куће, а подврсту ове функције чине *налог* или *наређење*), *кршење* (јунак крши забрану или не испуњава наређење након чега долази до појављивања новог лика – *наношиоца штете*), *распитивање* (наносилац штете покушава да дође до информације која му је потребна), *одавање* (функција која се надовезује на претходну и подразумева одговор на распитивање), *подвала* (негативан јунак подвалајује главном јунаку, често прерушен у туђи лик), *саучесништво* (допуштање јунака да буде преварен чиме имплицитно служи непријатељу), *наношење штете* (функција од посебног

значаја, у себи садржи више подфункција, а подразумева невољу чије разрешење мотивише све даље подвиге у бајци). Првих седам наведених функција чине својеврсну припрему за кључни догађај којим се отвара заплет – *наношење штете*. У наставку ћемо се осврнути само на важне функције, јер објашњење сваке понаособ није неопходно за потребе овог рада. Издвојићемо функцију *посредовање* (саопштавање штете јунаку-тражиоцу који поседује капацитет за њено исправљање), *одлазак* (подразумева одлазак јунака-тражиоца на пут савладавања препрека, што у бајку уводи јунака *дариваоца* који у наставку радње помаже у савладавању препрека, а уједно отвара функцију *прве даривачеве функције*, *јунакове реакције*, *стицање чаробног средства* и *просторно премештање из једног царства у друго*), *борба* (између јунака-тражиоца и наносиоца штете), *победа*, *отклањање невоље*. Након *отклањања невоље* први сижејни ток бајке бива заокружен, а на њега се надовезује нови који доноси низ функција и јунака (попут штеточине – лажни јунак) да би се тридесет и првом функцијом *свадба* бајка завршила.

У наредном делу текста изложићемо анализу усмене бајке „Биберче“, што ће васпитачима служити као приручник у сусрету са бајкама, али и као пут ка исцрпљивању вредности књижевног дела које негују добробит детета.

Поред уплива фантастичног мотива, на самом почетку ове бајке детету треба осветлити специфичност јунака који се појављује. Реч је о јунаку који је мали као биберово зрно, што у бајку уноси знак различитости. Јунак се растом и изгледом разликује од друге деце, чиме бајка имплицитно упућује на свест о постојању али и поштовању различитости. Расветљавањем овог сегмента васпитач подстиче код деце алтруизам и социјалне добробити попут прихватања других и њихових различитости. У оном моменту када дете прихвати постојање Биберчета који се разликује од друге деце у бајци, задобиће свест о прихватању различитости у сопственом окружењу.

Након почетка који тематизује чудесно рођење детета, Биберче одлази у свет. Ово је функција *удаљавање* – удаљавање једног од чланова породице од куће. У бајкама је одлазак јунака често мотивисан неком забраном која се крши, док је у овој бајци реч о обрнутом виду забране – Биберче добија у сну налог да оде на одређено место. Ово је према Владимиру Пропу функција *налог*.

У наредној сцени долази до сусрета јунака и царева кћери. Сазнајемо да се принцеза налази у невољи јер је ала украла три златне јабуке. Васпитач приликом самосталне анализе треба уочити у овом пасусу неколико функција јунака. Најпре примећујемо да принцеза не успева да изврши наређење које је добила од оца – није сачувала јабуке које јој је отац поверио. На овом месту уочавамо функцију *кришење*. У овој сцени се уводи јунаков противник и наносилац штете – ала. Иако долазак але није приказан, о њеном појављивању сазнајемо из принцезиних речи. Штета (одношење јабука) је, дакле, нанета пре појаве јунака и о њој добијамо информације током принцезине исповести. Функција *наношења штете* представљена је имплицитно. Ова функција је веома важна за покретање радње у бајци јер је њеном појавом покренут заплет. Самим саопштењем догађаја који је претходио Биберчетовом доласку, принцеза

имплицитно моли за помоћ. Тражење помоћи од јунака припада функцији *посредовања*. Разговор Биберчета и принцезе није погодан само за расветљавање фабуле, већ пружа могућност активирања емоционалног потенцијала код деце. Васпитач ће исцрпети вредности ове епизоде питањима која подстичу стављање детета у позицију принцезе. Разговор који ће ова питања покренути допринеће развијању емпатије, разумевању и препознавању туђих осећања, племенитости, иницијативности и реаговању на туђе проблеме. Разумевање принцезиних осећања, као и препознавање Биберчетове реакције, развијају психолошку добробит која омогућава деци да успешно функционишу у групи и адекватно реагују једни на друге. Наведеним питањима пружа се могућност стварања везе између поступка јунака и дечије жеље да се са њим поистовете. Бајка ствара једнодимензионалне јунаке, те се поистовећивање са њима базира на жељи детета да поступа по узору на њих. Биберчетов поступак садржи потенцијал неговања емпатије код деце која, преузимањем Биберчетове позиције, развијају свест о бризи за друге, способност проматрања и разумевања туђих осећања, као и жељу за помагањем.

У овој сцени Биберче задобија обележје јунака-тражиоца. Проп оваквог јунака карактерише у оквиру функције *почетак супротстављања* – испуњавање задатака – тражење нестале принцезе или предмета који је одузет. Тежиште бајке усмерено је ка јунаку-тражиоцу. Одлазак тражиоца је пут који бајка прати и на коме се гради радња. Функција *одласка* носи потенцијал борбености као вредност коју (у оквиру резилијентности) треба неговати. Истакнута вредност подстиче код деце свест о јунаку који се не повлачи у сусрету са непознатим, већ преузима иницијативу која је потребна за даље делање.

Биберче одлази на пут, а са собом води две принцезине слуге. Ово је занимљив тренутак у бајци и на њега треба обратити пажњу. Одлазак јунака-тражиоца у бајкама има устаљен образац. Да би победио противника, јунак мора обезбедити чаробно средство које добија од дариваоца, након што успешно изврши задатке које даривалац поставља. У овој бајци изостаје појава дариваоца, а јунак сам себи обезбеђује средства за победу.

Из инструкција које Биберче даје слугама можемо приметити да уместо чудесног средства и дариваоца ова бајка уноси вредност јунаковог бистрог ума. Пре сусрета са алом Биберче обезбеђује средства која ће му служити у борби – уже и четири комада меса. Јунак има унапред осмишљен план, уз прецизно предвиђање сваког тренутка опасног сусрета. Јунак се не препушта околностима, већ планира и наставља борбу. У другим бајкама, пак, неће бити тог планирања, али јунак и даље наставља борбу, прихватајући помоћ помагача. Веома је важно истаћи да прихватање помоћи (која у бајци „Биберче“ изостаје са циљем неговања вредности логичког промишљања) од помагача, такође отвара потенцијал за подстицање добробити код деце. Даривалац се у бајку уводи у функцији проверавања јунака, његових умних, емоционалних и моралних капацитета. Тек када се јунак покаже као вредан даривачеве помоћи, стиче чаробно средство које ће му служити у предстојећој борби са непријатељем. Неретко се као даривалац појављује заробљеник који моли да га ослободе, старица која моли за милост,

жедна животиња за мало воде, итд. Реакција јунака на изазов одређује даљи вредносни суд, као и последице које ће уследити. Уколико се дете поистовети са јунаком који издржава проверу, испуни задатак снагом ума или учини добро дело, отвара могућност за неговање моралне свести и успостављање међуљудских односа. Делање јунака је у оваквим епизодама међусобно условљено, што децу наводи на разумевање значаја позитивне интеракције, промишљање сопствених поступака и реакције на друге. У тренутку када дете примети да реакција једног јунака подстиче реакцију другог, потенцијално регулише своје реакције у односима са другима. Улога помагача је у бајкама важна за подстицање свести о пружању али и прихватању помоћи од другог.

Потоњи део бајке у себи носи потенцијал за разговор о корацима које Биберче предузима током сусрета са алом. Ова сцена само у корелацији са претходном може остварити пун потенцијал вредности које пружа. У борби са алом (што је функција коју Проп дефинише одредницом *борба*, а сам долазак у алину кућу *просторно премештање из једног царства у друго*) Биберче не примењује ни силу ни чаробно средство, већ унапред осмишљену тактику. Овакав след догађаја пружа слику постављања циља, осмишљавања плана и предвиђања сваког корака у превазилажењу препреке. Истицањем ових вредности код деце се негује логички капацитет, социјална компетентност, психолошка добробит, а пре свега резилентност. Драгана Павловић Бренеселовић резилентност поставља на сам врх дугорочних исхода нових основа програма предшколског образовања и васпитања, а резилентне појединце види као оне „који успевају да буду успешни упркос озбиљним недаћама, проблемима и сталним променама.“ (Павловић Бренеселовић, 2017) Анализа поменуте сцене из бајке „Биберче“ управо поспешује резилентност као кључну добробит детета, приказујући јунака који успева да превазиђе наизглед немогуће искушење уз помоћ рационалног, трезвеног и мудро осмишљеног плана, процењивања ситуације и самопоуздања. На основу Биберчетовог примера дете учи да предвиђа и контролише сопствене акције, да логички разматра могућа решења и саморегулацијом решава ситуације.

Победа противника у Проповој морфологији носи функцију *победе*, а превазилажење проблема функцију *отклањања почетне невоље* или *недостатка*. Наведене функције су остварене у приказаној сцени, ала је побеђена а јабуке су враћене принцези. Након повратка јунака у бајци следи освета противника. Ове функције, *повратак* и *потера*, реализоване су у наставку бајке.

Функција коју Проп дефинише као поновно наношење штете (одредбом *спасавање*) ствара нови заплет, нови ток радње и нови низ функција. Поновно наношење штете огледа се у алиној намери да поједе принцезу (након што је појела остале девојке из краљевства). Следи поновни сусрет Биберчета и принцезе.

Ова сцена је карактеристична због трансформације Биберчета. Јунак који је у првој половини бајке био физички необичан сада се појављује у телу стереотипног јунака. Деци на овај детаљ треба скренути пажњу, посебно их упућујући на непроменљив модел Биберчетовог понашања, што активира његову моралну коегзистентност. Биберче мења свој физички изглед али не мења своје карактерне

вредности. Трансформисаног јунака принцеза препознаје по прстену који му је дала приликом првог сусрета (ове епизоде репрезентују функције *препознавања* и *обележавања*). Наредне сцене приказују борбу, победу и још једно отклањање невоље. Важно је скренути пажњу на то како у новој борби Биберче превазилази препреку.

Биберче, сада трансформисани јунак, велики а не мали као биберово зрно, спокојно ишчекује појаву непријатеља кога ће потом сопственим јунаштвом победити. У овој борби изостају помагачи и унапред промишљен план. Јунак је храбар и самосвестан. Биберче дела у складу са новим идентитетом, што још једном активира вредност самоприхватања, развој идентитета, сигурност у себе и сопствену моћ. Ово су вредности које негују психолошку добробит која се првенствено огледа у самопоуздању. Дете ће се радо поистоветити са снажним Биберчетом који сече али свих девет глава. Од кључног је значаја, међутим, размотрити Биберчетов потоњи поступак:

„Потом заиште од девојке мараму, па поведи свих девет језика и веже у мараму, а девојци каже да ником не казује ко ју је избавио, он ће већ доћи кад буде време, па онда оде.“ (Милошевић Ђорђевић, 2004)

У овој сцени се потврђује основна вредност јунака ове бајке – бистрина ума која са собом носи саморегулацију, опирање импулсима и западању у таштину која мути разум. Биберче остаје прибран и мудар, те потврђује вредности које показује у првој борби са алом.

Појава принцезиног вереника се према Проповој терминологији дефинише као појава лажног јунака. Лажни јунак обично у бајкама поставља неосноване задатке јунаку-тражиоцу, док је у овој бајци задатак добила принцеза (функција *неоснованих захтева*).

Лажни јунак у бајку уноси палету људских слабости које деци треба предочити зарад развијања моралне и етичке свести, разликовања између добра и зла. Непожељно понашање које лажни јунак репрезентује у овој бајци су превара, непоштење и лаж. Од велике је важности задржати се на стратегији коју у борби примењује лажни јунак. У складу са једнодимензионалношћу ликова у бајци која јунаке своди на функције, треба нагласити да и о овом јунаку (лажном и негативном) не знамо ништа. Наше тумачење усмерено је само ка вредновању његовог поступка, али не и њега као лика. Појава Биберчетовог антипода пружа могућност за креирање модела успостављања међуљудских односа. Кореспондентно посматрање Биберчетовог подвига и стратегије лажног јунака усмериће разговор ка васпитној функцији и разумевању односа. У тренутку када је принцези потребна помоћ верениково присуство изостаје, из разлога који нису предочени (што нас спречава да га вреднујемо као кукавицу јер није свесно избегао могућност да је спасе), а Биберче након херојског подвига предузима кораке у складу са предвиђањем потоњих околности. Лажни јунак одлучује да упени принцезу како би задржао статус њеног вереника. Поступак лажног јунака представља оличење људске слабости, а његово очекивање мотивише одлуке које доноси. Вереник зна да Биберче заслужује принцезу, због чега се не опредељује за поштenu борбу, а Биберче очекује овакав потез и за њега се припрема. Упркос томе што је спасио принцезу,

Биберче би морао да се повуче у случају витешке реакције вереника. Уколико би се поставила пред децу хипотетичка проблематизација реакције вереника, васпитач би могао да подстакне промишљање о алтернативним Биберчевим одлукама. Питање је како би Биберче поступио да се вереник витешки држао и признао јунаштво већем јунаку од себе. Правог јунака не одваја од лажног резултат који постиже већ кодекс части који мотивише његово делање. Само би верениково признање Биберчевог подвига могло да га уздигне на пијеста стал неприкосновеног јунака. Вереник је, међутим, лишен витешке свести због чега Биберче и трећи пут односи победу мудрим предвиђањем. Расветљавање одлуке и поступка лажног јунака у дослуху са Биберчевим припремањем мера предострожности подстиче код деце свест о томе како поступци једног јунака условљавају поступке другог. Ово је кључан потенцијал за неговање добробити међуљудских односа.

Коначним разрешењем, препознавањем правог а разоткривањем лажног јунака, бајка се завршава венчањем – функцијама *решавања, препознавања, разоткривања и свадбе*.

АНТИБАЈКА У ФУНКЦИЈИ НЕГОВАЊА ДОБРОБИТИ „ПРИНЦЕЗА У ПАПИРНОЈ КЕСИ“

Жанровско одређење ауторске бајке проучаваоцима је неретко стварало потешкоће, посебно када узмемо у обзир уплив бајковних елемената у различите жанрове савремене књижевности, као и прожимање уметничке бајке са усменом. Зорана Опачић истиче да се ауторска бајка може разумети у ширем и ужем смислу, при чему „у ужем смислу подразумевамо обраду и преиначавање мотива усмене бајке у складу с ауторском поетиком, који значајније не одступају од фолклорног модела“ (Опачић, 2011), док шире схватање одлази даље од ауторског дијалога са фолклорном традицијом. (В. Марковић, Мићић, 2016) Једна од водећих компоненти уметничке бајке огледа се у специфичности ауторског стила и интериоризацији борбе. И једно и друго могу бити теже докучиви детету предшколског узраста. Ове компоненте се у методичкој адаптацији бајке најчешће изгубе (В. Мићић, Марковић, 2017), стога за пример бирамо бајку која је у дијалогу са традицијом и народне и уметничке бајке, а одликује се јединственим стилем.

„Била једном једна прелепа принцеза по имену Елизабета. Живела је у дворцу и имала скупоцену одећу какву носе принцезе, и планирала је да се уда за принца по имену Роналд.“ (Манч, 2008)

Бајка „Принцеза у папирној кеси“ отворена је стереотипним почетком у иронијском кључу. Ова бајка испољава тенденцију деконструкције традиционалног сужеа бајке у функцији деконструисања вредносног система модерног друштва у којем

савремено дете одраста. Доминантни мотив скупоцене одеће отвара проблематизацију елитистичког погледа на свет што подразумева питање класне дискриминације.

„На несрећу, један је змај срушио њен замак, спалио јој сву одећу својим ватреним дахом, и одлетео носећи са собом њеног принца Роналда.“ (Манч, 2008)

У цитираном пасусу уочавамо функцију у оквиру које се, према класификацији Владимира Пропа, један од чланова породице се удаљава од куће (принцеза), као и функцију наношење штете (одвођење принца и спаљивање материјалних добара). Ова композициона целина такође садржи елементе традиционално устројене бајке, међутим, они су за разлику од првог дела експлицитније деконструисани. Негативан јунак (змај) не одводи принцезу, што би било у складу са хоризонтом очекивања, већ принца Роналда. Уместо некадашњих златних јабука, коња и сличних симболичких драгоцености код Роберта Манча као један од главних покретача радње јавља се материјални губитак – спаљивање дворца и одеће. Наведени поступак наношења штете упућује на уплив иронизованог односа према вредностима у свету принцезе. Спаљивање одеће уводи у бајку нови идентитет принцезе – деконструисану принцезу – принцезу у папирној кеси. На спољашњем плану намеће се питање шта се дешава са принцезом која је лишена одеће, међутим, на дубљем семантичком плану, позиционира се јунакиња у губитку статусног обележја. У раду са децом треба расветлити у којој је вези идентитет принцезе са њеним физичким обележјима. На снагу ступа преобликована јунакиња која преузима улогу јунака-тражиоца. Преузимањем папирне кесе након спаљивања скупоцене одеће, у бајци се на значењском плану активира преиспитивање првобитно постављених вредности. Одећа као статусни симбол једног друштва постаје одбачена, дословно спаљена вредност у заплету бајке. Шта остаје од принцезе која се оголи (физички и статусно, али не и духовно) – фабуларни ток који следи одговара на ово питање.

Почетак бајке позиционира вредности које, као што је већ речено, преиспитује, а добрибити које се налазе у центру интересовања (подстакнуте текстом и његовом анализом) јесу пре свега социјална компонентност, док ће се у наредном делу текста отворити хоризонт емоционалне компетентности, моралности, резилијентности и смисла. Током разговора поводом почета ове бајке, било би пожељно да васпитач покуша да активира хоризонт очекивања код деце који је детерминисан искуством традиционалне (стереотипне) представе култа принцезе, да би потом довео децу до самосталног рушења стереотипног полазишта у рецепцији бајке и њено ново читање.

Две кључне вредности које ће васпитач отворити питањима поводом поменутог дела бајке јесу материјалне, статусне и родно традиционалне. Родно традиционалне вредности успостављене су у усменој и традиционалној бајци кроз позиционирани култ жене (принцезе), чија добробит (али и егзистенција) зависи од помоћи мушкарца кроз његове херојске подвиге. Принцеза је у традиционалној бајци чак скрајнута јунакиња у фабуларном току који је презасићен активностима принца (или мушког јунака другог

сталежа). У оваквој поставци намеће се позиција женског пола као инфериорног у односу на мушки пол, што у свести детета конструише образац родне поларизације. Жена је у традиционалној поставци пасивни узрочник подвига али не и његов актер. Наизглед супротно томе, уколико се осврнемо на бајку „Девојка цара надмудрила“, уочићемо присуство јунакиње која дела (по чему одступа од конвенционалног модела пасивне јунакиње која у бајковној традицији готово да не говори а камоли мисли), али упркос томе остаје у положају који је подређен мушком јунаку. Она надмудривањем успева да задржи раздраженог цара крај себе. Надмудривање из усмене књижевности је код принцезе у папирној кеси наслеђена функција док, са друге стране, њено напуштање дома и потрага представљају чин преузимања улоге мушкарца. „Принцеза у папирној кеси“ разара бајковни модел расподелом нових улога које изневеравају и преиспитују традиционалну свест, а самим тим васпитава нове генерације као родно равноправне појединце. Актуелизацијом традиционалне принцезе која поседује скупоцену одећу, активира се елитистичко-буржујски концепт вредности који савремено дете имплицитно поседује у својој свести. Жеља за одећом која је скупоцена долази након жеље за скупоценим и многобројним играчкама, а управо су ово категорије које статусно поларизују децу. Оваква врста социјалне неједнакости повезана је са успешном или мање успешном интеграцијом детета у групи. Већ је у раном узрасту присутно издвајање доминантне и омиљене деце насупротив онима који остају повучени или у одређеној мери неприлагођени. Да би се развиле социјалне и емоционалне компетенције код деце у вртићу, веома је важно преиспитати вредности елитистичког друштвеног система. Видећемо на који начин ове могућности пружа бајка Роберта Манча.

Прво што запажамо у разради бајке јесте самостално кретање принцезе. Ово је моменат који обједињује вредности Елизабете и Биберчета – јунаци делају сами, без помоћника. Принцеза проналази змаја пратећи трагове које је остављао иза себе, што њеном лику доноси вредности самосталности. Обоје побеђују снагом ума више него телесном.

У наставку радње принцеза куца на велика врата змајеве пећине огромним звекиром. Овај тренутак шокира бајковну традицију која вековима сакрива очајне принцезе у мрачним одајама змајевих кула, чекајући принца-ослободиоца да им поврати слободу. Принцеза у папирној кеси, рашчупана, прљава и скоро гола, одлучује да закуца управо на та врата традиције сажимајући у себи све заробљене принцезе вечности, проговоривши једним али колективним гласом преображених јунакиња. У сусрету змаја и принцезе пред великим вратима пећине сведочимо сусрету модерног и традиционалног из којег настаје потенцијал за васпитање новог нараштаја. Након што је заузети и сити змај одбио принцезу са предлогом да поново сврати сутра, Елизабет испољава упорност, неустрашивост и иницијативност поновним куцањем на опасна змајева врата. Ова сцена подстиче веома важне аспекте психолошке добробити код деце. Најпре се кроз потенцијалну идентификацију са Елизабетом доприноси самоприхватању кроз сигурност у себе и осећање моћи. Од овог тренутка више нема

сумње да је пред нама нови принцезин идентитет. Спаљивањем физичких обележја која конструишу елитистички идентитет сам по себи, стварају се услови за формирање истинског идентитета који се гради поступцима током принцезиног самоиспољавања. Моћ и перцепција властите вредности више не произлазе из статуса који их подразумева већ из успешног функционисања и испољавања потенцијала.

Следе питања која новонастали принцезин идентитет заокружују, а поред широког спектра психолошких добробити, пажљивим тумачењем подстичу и резилијентност, што је према новим основама програма предшколског образовања и васпитања, дугорочни синергијски исход.

Првим питањем Елизабета привлачи змајеву пажњу, предвиђајући његову слабу тачку – сујету и самољубље. Принцеза, као и Биберче, током сусрета са наносиоцем штете предвиђа алтернативне путеве за остварење циља и унапред сагледава могуће исходе својих акција. Приликом суочавања са далеко моћнијим и опаснијим непријатељем, кључна вредност која карактерише принцезу (као и Биберчета) јесте виспреност и бистрина ума. Логички потенцијал који предводи принцезино делање подстиче неговање самосталности, самоповерења и компетентност усклађивања са правилима и нормама различитих социјалних група. Ово је уједно и погодно тле за негу социјалне добробити кроз успешно функционисање у најразличитијим условима. Модел логичког предвиђања који лик принцезе пружа може подстаћи дете да прилагоди своје понашање ситуацији у којој се налази и сагледа њене специфичности у сусрету са ауторитативношћу, те у односу на то регулише своје поступке. Међутим, активирати у младом читаоцу жељу за поистовећивањем са Елизабетом није коначни ни једини потенцијал ове бајке. Уколико би циљ стварања јунакиње у папирној кеси био афирмисање идеологије феминизма, ова бајка би остала затворена у оквирима једностране перцепције која, премда се опире патријархату, у коначници не руши шаблоне већ ствара шаблон другог пола. Самим тим, уплив феминизма треба посматрати у функцији неговања вредности које поседује женска јунакиња, али и као критику бескомпромисне идеологије. Традиционална бајка, презасићена мушким делањем, женску јунакињу ретко лишава позитивних вредности. Принцеза у бајци „Биберче“ остаје верна јунаку који је спасава, препознаје и вреднује моралне аспекте делања, те и сама у складу са њима поступа. У бајци „Чардак ни на небу ни на земљи“ сестра показује брату слабу тачку која ће усртити змаја, без чега би његов подвиг у коначници био осујећен. Шта ради принцеза у бајци Роберта Манча? Мушком јунаку не само да се одузимају снага, храброст и борбеност, већ и свака веза са моралним начелом једног бића. Сведен је на аморално, елитистичко и пасивно створење чиме је целокупан капацитет мушког принципа у овој бајци поништен. „Принцеза у папирној кеси“ обезличеним принцем покреће питање улоге мушкарца у друштву. Тежњом да се целокупна делатност преусмери на улогу жене, у савременом систему остаје једно упражњено место. У лику принца, који је своју функцију изгубио и са којим нико не жели да се поистовети, прожета је критика доминантности једне идеологије.

„И да ли је истина да можеш десет шума да запалиш својим ватреним дахом?“ (Манч, 2008)

Наредним питањем принцеза прелази на виши ниво надмудривања које ће јој напослетку донети победу над непријатељем. Предвидевши, а потом и активиравши змајеву слабу тачку, принцеза започиње психолошку игру којој се наносилац штете сасвим препушта. Наглашеним дивљењем принцеза градацијски наводи змаја да исцрпи сав интензитет снаге, чиме ће га онеспособити да у наредној сцени бљује ватру. На овом месту се отвара још један критички моменат усмерен ка еколошкој свести. Принцеза наводи змаја да начини још једну штету, да запали педесет шума, како би исправила првобитну штету коју је њој нанео. Подстицањем оваквог чина, принцеза и сама преузима функцију имплицитног наносиоца штете.

„Фантастично!, рекла је Елизабета, и змај је још једном удахнуо дубоко, најдубље, и издахнуо толико пламена да је у тренутку спалио сто шума! Величанствено!, рекла је Елизабета, и змај је још једном удахнуо дубоко, најдубље, али се овај пут ништа није десило. Змају више није остало довољно пламена ни да испече ђевапчић!“ (Манч, 2008)

У овом моменту принцеза успешно превазилази другу препреку. Змај је спалио још сто шума, након чега ужива у одушевљењу које принцеза испољава. Поставља се питање да ли принцеза заиста мисли оно што у цитираном пасусу говори. Уколико мисли, елементи елитизма идаље прожимају њен идентитет, јер управо у складу са природом праве правцате принцезе она се не либи да зарад сопственог циља нанесе штету. Овај моменат у бајци треба расветлити у разговору са децом јер критичким освртом на принцезин поступак отварамо потенцијал за неговање добробити еколошке свести код деце.

„Да ли је истина да можеш за само десет секунди да облетиш око света целог?“

Овим питањем се отвара покушај превазилажења најтеже препреке – обезнанили змаја, лишити га снаге.

Процес савладавања препрека остаје непромењен. Змајева сујета најпре бива испровоцирана питањем које га наводи да се исказе у пуном сјају, док потоње принцезино дивљење креира атмосферу погодну за змајево самољубље, истовремено га хранећи и потврђујући. Креирајући тренутак у којем се нанонисилац штете налази на врхунцу самопоуздања, принцеза обезбеђује победу и услове за ослобађање принца.

Градацијским савладавањем препрека путем логике, пажљивог промишљања, предвиђања околности и услова, принцеза развија идентитет прожет самопоуздањем, чиме имплицитно негује добробити осећања моћи, сопствене вредности, предузимљивости, самосталности и умне гипкости. Расветљавањем свих аспеката ове необичне јунакиње, васпитач отвара могућност подстицања добробити саморегулације која подразумева делање прожето сагледавањем последица и могућности у датим

ситуацијама. Самостално превазилажење препрека отвара потенцијал за грађење самосталности у дечијем свакодневном делању, чиме би се за дете могла отворити могућност самопотврђивања кроз постизање неког циља на који у вртићкој свакодневици може наићи. Кључни потенцијал овог сегмента бајке јесте резилијентност као дугорочни исход на којем инсистира васпитно образовни рад заснован на новим основама предшколског образовања. Веома је важно истаћи да се умна гипкост (или резилијентност) и Биберчета и принцезе у папирној кеси испољава у суочавању са надмоћним непријатељима у опасним околностима. Подстицајна анализа ових сегмената бајки може активирати код деце позитиван модел суочавања са различитим изазовима. Поред емоционалне компетенције која проистиче из принцезиног новонасталог идентитета, постоји могућност расветљавања емоционалне компетентности кроз принцезин капацитет у одношењу према змају. Она разуме и унапред предвиђа емоционални живот змаја, те у складу са тим и дела, прилагођава свој дискурс и формира околности. Спознајом змајевих емоција/карактерних особености, принцеза регулише контекст у којем се налази и контролише сваки наредни корак. Овај аспект бајке пружа потенцијал за социјалну добробит детета која у прожимању са емоционалним компетенцијама расветљава важност сагледавања туђег становишта, осећања и потреба. Без свести о змајевом емоционалном потенцијалу Елизабета не би остварила победу, што се у искуству детета може креирати као потекст за позитивне интеракције кроз способност за ослушкивање и проучавање друге стране.

Анализа принчеве реакције на принцезу која га ослобађа пружа могућност за расветљавање моралног и етичког начела. Кроз однос Роналда према Елизабети креиран је негативан вредносни систем једног представника елитистичке свести. Принчева реакција на физички преображену принцезу расветљава неспособност емпатије и одговарајућег вредновања туђих поступака. Навођењем деце на сагледавање принчевог одношења, отвара се потенцијал критичког мишљења које, расветљавањем непожељних категорија, креира позитиван вредносни систем. Принчево делање, које ће у великом броју случајева код деце подстаћи емпатију према принцези, садржи потенцијал расветљавања важности али и саме могућности деловања једних на друге. Разговор који би васитач повео у овом смеру, допринео би не само разликовању добра и зла, већ и свести о утицају који појединац (и његово понашање) може имати на друге. Овакав приступ би могао допринети преиспитивању сопствених поступака и разумевању туђих осећања.

Принчево обраћање активира почетни мотив класног маркирања. Класификација праве принцезе на овом месту коначно деконструира почетно устројен кодекс формиран социјалним статусом. Наспрам принца не стоји права принцеза у хаљини већ права правцата принцеза у папирној кеси. Деконструкцијом статусног симбола конструисан је вредносни систем позитивно формираног идентитета. Проблематизовано вредновање принцезе у дечијој перцепцији треба пробудити критичку свест о вредновању свих појединаца који их окружују.

Принцезин одговор у коначници заокружује вредносни систем ове бајке, отвара значење и сврху догађаја који пружају потенцијал за промишљање начелне сврхе делања и живота. Новонастали идентитет принцезе на крају бајке постављен је као опоненција принчевом идентитету који не остварује преображај у односу на почетак бајке. Вредновање правог правцатог принца као и праве правцате принцезе у дечијој свести треба бити условљено сврхом и квалитетом њиховог делања а не статусним атрибутима. Напоследку, подсетимо се једне познате Андерсенове бајке која у само средиште радње поставља лајтмотив Манчовог антибајковног експеримента – праву правцату принцезу.

„Био једном неки краљевић који је хтео да се ожени кнегињицом, али правом правцатом кнегињицом.“ (Андерсен, 2003)

„Принцеза на зрну грашка“ уводи у бајковну традицију једну атипичну, покислу и оронулу принцезу, сличну правој правцатој Елизабети. Подвиг ове принцезе огледа се управо у доказивању своје праве правцатости, у чему и успева јер „толико нежан није могао нико бити, до права правцата кнегињица“ (Андерсен, 2003) коју жуља зрно грашка. Интензитет ироније у слици покисле и јадне принцезе на вратима није усмерен само и једино ка култу жене, јер у Андерсоновој бајци, премда у иронијском кључу, делају само јунакиње. Жељена принцеза сама долази пред врата замка, а управо је принчева мајка та која врши проверу, осмишљава план, носи душеке и дела уместо сина принца. Деконструкцију функције мушкарца коју Андерсен уводи у бајку Роберт Манч доводи до радикалне деструкције.

Лајтмотивска поставка праве правцате принцезе, праве правцате жене или правог правцатог принца критикује једностраност идеологије а видимо да корени ове критике досежу чак до Андерсена. Иронија наставља да живи у бајци, градећи нове улоге у развоју лика принцезе. Њоме аутори покрећу бројна социолошка и идеолошка питања – критички или наизглед некритички, при чему смер тумачења препушта читаоцу. Даје му разлоге за различите правце сагледавања улоге жене и њеног места у друштву. Ево докле је бајка, за сада, стигла у потрази за правом правцатом принцезом.

ЗАКЉУЧАК

Концепт развијања добробити детета представља један од доминантних циљева нових *Основа програма предшколског образовања и васпитања* (2018). Након што се упозна са теоријским начелима добробити у савременом предшколском програму, васпитач мора да сагледа који је пут у реалним условима и вртићкој пракси подстицајан за неговање различитих димензија добробити. Корпус књижевних текстова предвиђен за дете предшколског узраста уз вредности које у себи сажима представља сигуран подстицај за реализацију поменутог циља. Савремени васпитач, међутим, неће сагледавати добробити само као исход своје васпитно образовне праксе, већ, у складу

са новим педагошким стремљењима, као својство сваког детета у групи. У складу са тим, разумевајући савремене перспективе добробити, васпитач користи књижевне текстове како би путем подстицаја симулирао процес истраживања током којег дете долази до разумевања и доживљавања уметничког дела. Од кључне је важности самосталан васпитачев сусрет са књижевним текстом током којег исцрпљује пун интензитет вредности уметничког дела и процењује аспекте који ће, у раду са групом, подстицати персоналне и интерперсоналне добробити. Подстицање добробити уз помоћ књижевног текста подразумева тренутке у којима дете најпре доживљава свет уметничког дела, а потом разуме и усваја вредносни систем током истраживачког процеса и подстицаја васпитача који процењује, у зависности од детета и околности, да ли се његово учешће огледа у иницирању сазнајних процеса, њиховом усмеравању или, пак, вођењу.

Литература

1. Андерсен, Х. К. (2003). „Андерсенове бајке“. Београд: АКИА М. Принц
2. Бренеселовић Павловић, Д. Крњаја, Ж. (2017). „КАЛЕИДОСКОП: Теоријска полазишта“, Београд: ИПА Филозофски факултет.
3. Стефановић Карацић, В. (1988). „Сабрана дела Вука Карацића, књига трећа: Српске народне приповјетке“. Београд: Просвета.
4. Опачић, З. (2011). „Појам и одређење ауторске бајке“ у *Поетика бајке Гроздане Олујић*. Београд: Српска књижевна задруга / Учитељски факултет, стр. 9-57.
5. *Основе програма предшколског васпитања и образовања* (2018): Министарство просвете, науке и технолошког развоја, <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/09/OSNOVE-PROGRAMA-.pdf> (страница посећена 6. 6. 2019).
6. Пешић, Р. Милошевић Ђорђевић Н. (2011). „Народна књижевност“. Крагујевац: Лира, Београд: Златна земља.
7. Проп, В. (1982). „Морфологија бајке“. Београд: Просвета.
8. Проп, В. (1982). „Структурално и историјско одређење бајке“ у *Морфологија бајке*. Београд: Просвета, стр. 239-264.
9. Леви Строс, К. (1892). „Структура и форма“ у *Морфологија бајке*. Београд: Просвета, стр. 203-238.
10. Манч, Р. (2008). „Принцепа у папирној кеси“. Нови Сад: Орфелин издаваштво.
11. Марковић, Б. Мићић, В. (2016) „Народна бајка данас – две свести усмене прозе“ у *Slovanský literární svět: kontexty a konfrontace II. Literární žánry ve slovanských literaturách*. Брно: Masarykova Univerzитета, стр. 113-123.
12. Милошевић Ђорђевић, Н. (2004). „Народна књижевност : Приче о животињама и басне, Бајке“. Београд: Лирика

13. Мићић, В. Марковић, Б. (2017). „FAIRY TALES IN PROBLEM : Problem-based approach in teaching fairy tales“ у *Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Perinentia VIII*. Krakov: Paedagogicae Cracoviensis, стр. 78-90.

Lola
Stojanović
University of Belgrade
Faculty of Theacher Education

LITERARY PIECE AND THE VALUES IT GIVES IN PRE-SCHOOL
UPBRINGING AND EDUCATION

Summary: The objective of this work is to unravel the values that certain artworks provide in the function of children wellbeing. A model of methodological analysis of a text is provided, which can be independently used by students and pre-school teachers when working with literary pieces. How to read literary pieces for children is the main objective, as only with a proper literary analysis of a chosen text can the teacher reach the full potential of nurturing children wellbeing through an incentive text. One of the main goals of the new pre-school programs is achieving a platform for wellbeing of a child, and particularly through value system that literary piece offers is the extent of wellbeing promoted. The materials chosen were among those used by students in the exercise room during the summer semester.

Two fairytales were chosen: *The small pepper*, as a typical example of the oral fairytale tradition – and *Princess in a paper bag*, as a particular anti-fairytale answer to the traditional, but also the classical author signed fairytale.

Keywords: fairytale, child, wellbeing, values, pre-school teaching.

Рад је примљен 23. 01. 2019. године, а рецензиран 26. 04. 2019. године

У том Биберче дође у град, а град сав у црно завијен. Кад он запита што је, и они му кажу, он брже на језеро и нађе цареву кћер где седи и плаче, па је запита, хоће ли поћи за њега, ако је од але избави. Она рече: "Хоћу, али ти ме не можеш избавити; један је само који би могао, али тога нема."

